

*Кузнецов В. В.,**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ**Чабанюк В. Д.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

ЗВОРОТНА ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В ЧАСІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто проблему зворотної дії кримінального закону в часі. Встановлено, що положення чинного Кримінального кодексу України цілком відповідають нормам Конституції України, положенням міжнародних актів, які ратифіковані Україною рішенням Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини. Констатовано факт виникнення нових проблем у теорії кримінального права та в правозастосуванні окремих кримінальних законів при визначенні їх дії в часі. Обґрунтовано можливість застосування зворотної дії кримінального закону в часі після набрання чинності Закону України від 15 листопада 2011 р. Доведено, що вирішення питання щодо справедливості такої зворотної дії кримінального закону в часі та відповідно до її принципу верховенства права повинно знайти у відповідному рішенні Конституційного Суду України. Внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: кримінальний закон, чинність закону, дія закону, зворотна дія закону, скасування кримінальної відповідальності, пом'якшення кримінальної відповідальності, межі дії закону.

Постановка проблеми. Проблема зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі давно вже набула гостроти та практичної значимості в теорії кримінального права та в правозастосуванні [1; 2].

Слід пригадати звернення Верховного Суду України з конституційним поданням до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 58, п. 22 ч. 1 ст. 92, ч. 2 ст. 152 Конституції України, ч. 2 ст. 4, ч. 1, 4 ст. 5, ч. 3 ст. 74 Кримінального кодексу (далі – КК) України, ч. 2 ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України». Проблема полягала в наступному: 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Основному Закону, застосування такого покарання, як смертна кара. До моменту набрання чинності Закону України від 4 квітня 2000 р., згідно з яким запроваджувалося довічне позбавлення волі, максимальним покаранням було позбавлення волі строком на 15 років. У цей період суди по-різному застосовували норми закону про кримінальну відповідальність: одні призначали довічне позбавлення волі, інші – 15 років. Тому Верховний Суд України отримав чималу кількість відповідних заяв із клопотаннями про перегляд таких справ, навіть змінив вироки 15 особам. Одним з резонансних питань цієї проблематики були ймовірні перспективи справи А.Ю. Онопрієнко, який у період з 1989 по 1996 роки вбив 52 людини. Як відомо, А.Ю. Онопрієнко спочатку був засуджений до смертної кари 31 березня 1999 року, а потім смертний вирок був змінений на довічне позбавлення волі.

Тому Конституційний Суд України у своєму рішенні від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 визнав таку практику невідповідною Основному Закону [3].

Також певний суспільний резонанс викликало порушення слідчим Служби безпеки України кримінальної справи від 22 травня 2009 р. за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України [4]. Факт порушення відповідної кримінальної справи викликав численні дискусії серед фахівців у галузі права. Як відомо, ст. 442 «Геноцид» була передбачена 5 квітня 2001 р. у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність. Українське кримінальне законодавство до 1 вересня 2001 р. не містило кримінально-правової норми, яка б встановлювала відповідальність за геноцид. Тому якщо керуватися національним законодавством, то притягнути будь-кого до кримінальної відповідальності за діяння, яке на момент вчинення законодавством не визнавалося злочином, неможливо [5].

Можна наводити й інші резонансні випадки, які свідчать про існування проблеми тлумачення принципу зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі [6, с. 160–163]. Однак нас зацікавила практика розгляду кримінальних справ, порушених до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. за вчинення злочинів, передбачених статтями КК України, санкції яких зазнали змін. Таке правозастосування свідчить про неоднакове тлумачення норм матеріального права. В одному випадку особі може бути призначене покарання у виді штрафу в межах розмірів, встановлених у санкції статті, в іншому разі – у межах максимального розміру, визначеного в Загальній частині КК у редакції, що діяла до набуття чинності вказаним Законом [7, с. 1].

У радянський період цю проблематику досліджували в докторських дисертаціях А.О. Тілле («Действие советского закона во времени и в пространстве», Москва, 1966) та М.І. Блум («Действие советского уголовного закона во времени и в пространстве», Рига, 1975). Крім цього, питання зворотної дії кримінального закону в часі спеціально досліджувалися в працях Я.М. Брайніна, І.І. Горелика, М.Д. Дурманова, С.Г. Келіної, М.І. Ковальова, В.П. Коняхіна, В.М. Кудрявцева, Ю.Г. Ляпунова, В.І. Малихіна, А.А. Піонтковського, Ю.А. Соколова, І.С. Тишкевича та інших.

За останні роки в Російській Федерації з'явилися кандидатські дисертації О.В. Журавльової («Действие уголовного закона Российской Федерации во времени», Москва, 1997) та М.Г. Мельникова («Действие уголовного закона во времени и в пространстве», Рязань, 1999), докторська дисертація О.І. Бой-

цова («Уголовный закон: субстанциональный, атрибутивный и нормативный аспекты действия», Санкт-Петербург, 1996).

В Україні проблеми зворотної дії кримінального закону в часі розглядали у своїх кандидатських дисертаціях В.М. Василяш («Чинність кримінального закону України в часі», Київ, 1995) та Ю.А. Пономаренко («Зворотна дія кримінального закону в часі», Харків, 2001). Аналогічна проблематика досліджувалася також у працях В.І. Борисова, В.К. Грищука, С.В. Дячука, О.О. Житнього, М.І. Мельника, А.А. Музики, С.П. Погрібняка, А.М. Ришелюка, О.Я. Светлова, М.І. Хавронока та інших.

Однак окремі питання зворотної дії кримінального закону в часі об'єктивно не могли бути піднятими в більшості дисертаційних та інших монографічних наукових досліджень, оскільки постали вже в останні роки у зв'язку з прийняттям Конституції України, винесенням низки відомих рішень Конституційним Судом України та прийняттям КК України 2001 року. Очевидно, що саме набуття чинності КК України поставило численні питання, пов'язані з його зворотною дією в часі. Особлива складність цієї проблеми не дозволила Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїх відповідних листах дати чітку відповідь щодо її вирішення [8; 9].

Тому **метою статті** є дослідження дії в часі окремих норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р.

Виклад основного матеріалу. Зміст питання, яке розглядається, стосується в цілому чинності кримінального закону в часі та зворотної дії кримінального закону в часі.

На нашу думку, вирішення цього питання повинно відповідати певним принципам.

По-перше, потрібно враховувати конституційний принцип, який реалізований в Основному Законі України (закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58 Конституції України)) та у відповідних офіційних роз'ясненнях (як зазначив Конституційний Суд України в справі про призначення судом більш м'якого покарання, окремим винюмом справедливості є питання відповідності передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права – є недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та межі покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати в справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного (абз. 5 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004)) [10].

По-друге, слід зважати на міжнародно-правові принципи, які закріплені в нормативних актах (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права зазначає: якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш м'яке покарання, дія цього закону поширюється на зазначеного злочинця (п. 1 ст. 15). Також у Резолюції 1984/50 Економічної і Соціальної Ради ООН «Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти» від 25 травня 1984 р. закріплено, що якщо після вчинення злочину були внесені зміни до законодавства, які передбачають більш м'які міри покарання, то вони повинні поширюватися й на правопорушника, який вчинив цей злочин (п. 2). Згідно зі ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. особі не може призначатися покарання, суворіше від того, яке застосовувалося на час вчинення

кримінального правопорушення) та рішеннях Європейського суду з прав людини (цей Суд вважає, що стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. є важливою частиною принципу верховенства права. Він також підтвердив, що зазначена стаття Конвенції допускає принцип ретроспективності більш м'якого кримінального закону; згідно з рішенням Суду в справі «Скоппола проти Італії» від 17 вересня 2009 р. (заява № 10249/033) у разі наявності відмінностей між діючим на час вчинення злочину кримінальним законом та кримінальним законом, що набрав чинності перед винесенням остаточного судового рішення, суди повинні застосовувати той закон, положення якого є більш сприятливими для обвинуваченого. При цьому складовим елементом принципу верховенства права є очікування від суду застосування до кожного злочинця такого покарання, яке законодавець вважає пропорційним).

Пам'ятаючи ці принципи, спробуємо їх екстраполювати на чинне кримінальне законодавство України та відповідну судову практику його застосування.

Згідно з ч. 1 ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Тобто це положення чинного КК України цілком відповідає нормам Конституції України, положенням міжнародних актів, які ратифіковані Україною, рішенням Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Однак напрошується питання щодо справедливості застосування в конкретному випадку зворотної дії Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. у часі. Як відомо, в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; норми Конституції України є нормами прямої дії; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй (ст. 8 Основного Закону України). Отже аргументація більшості суддів Судової палати в кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (не можна застосовувати «гуманізацію» лише до виду покарання, оскільки є неправильною подвійна «гуманізація», спочатку відповідно до вказаного Закону від 15 листопада 2011 р. – до виду, а потім згідно зі ст. 5 КК України – і до розміру покарання) має право на існування [7, с. 2].

З іншого боку, згідно ч. 3 ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотню дію в часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Отже, встановлення вказаним Законом від 15 листопада 2011 р. часткове пом'якшення кримінальної відповідальності за рахунок заміни одного виду покарання (позбавлення волі на певний строк) іншим (штрафом) цілком дозволяє застосувати зворотню дію закону у часі. Також збільшення максимальної межі розміру штрафу згідно з новою редакцією ст. 52 КК України посилює кримінальну відповідальність у порівнянні з редакцією ст. 52 КК України. Тому в такій ситуації зворотна дія кримінального закону в часі є недопустимою.

Висновки. На підставі викладеного слід констатувати такі узагальнення:

1) положення чинного КК України цілком відповідають нормам Конституції України, положенням міжнародних актів, які ратифіковані Україною, рішенням Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини;

2) з одного боку, встановлення Законом України від 15 листопада 2011 р. часткового пом'якшення кримінальної відповідальності за рахунок заміни одного виду покарання (позбавлення волі на певний строк) іншим (штрафом) дозволяє застосувати зворотню дію закону в часі; з іншого боку, збільшення максимальної межі розміру штрафу, згідно з новою редакцією ст. 52 КК України посилює кримінальну відповідальність у порівнянні з попередньою редакцією цієї статті, тому зворотня дія кримінального закону в часі є недопустимою;

3) вирішення питання щодо справедливості такої зворотної дії кримінального закону в часі та відповідності її принципу верховенства права повинно знайти у відповідному рішенні Конституційного Суду України.

Література:

1. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю.А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.
2. Митрофанов І.І. Закон України про кримінальну відповідальність : навчальний посібник / І.І. Митрофанов, В.В. Локтіонова. – Кременчук : вид. Щербатих О.В., 2011. – 356 с.
3. Рішення Конституційного Суду у справі про офіційне тлумачення положень КК України 1960 року щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями ч. 1 ст. 58, п. 22 ч. 1 ст. 92, ч. 2 ст. 152 Конституції України, ч. 2 ст. 4, ч.ч. 1, 4 ст. 5, ч. 3 ст. 74 КК України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до рішення : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11>.
4. Служба безпеки України порушила кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article>.
5. Кузнецов В.В. Чи можна моральність суспільства захищати не правовими засобами / В.В. Кузнецов // Перспективні інновації в науці, освіті, культурі, спорті, туризмі та транспорті '2009 : сб. науч. трудов по материалам междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 15–30 июня 2009 г.) ; Т. 9 : Юридические и политические науки. – Одесса : Черноморье, 2009. – С. 79–81.
6. Житний О.О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О.О. Житний ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Одиссей, 2013. – 376 с.
7. Лист В.о. Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ до Науково-консультативній раді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 листопада 2011 р. вих. № 223–1730/0/4–12. – К. : [б.в.]. – 3 с.
8. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Щодо прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI» від 2 березня 2011 р., вих. № 132–283/0/4–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0283740-12>.
9. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про доповнення до інформаційного листа

ВССУ від 2 березня 2012 року № 132–283/0/4–12» від 29 квітня 2013 р., вих. № 223–697/0/4–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-697740-13>.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

Кузнецов В. В., Чабанюк В. Д. Обратная сила уголовного закона во времени: современные проблемы правоприменения

Аннотация. В статье рассмотрена проблема обратной силы уголовного закона во времени. Установлено, что положения действующего Уголовного кодекса Украины вполне соответствуют нормам Конституции Украины, положениям международных актов, ратифицированных Украиной, решениям Конституционного Суда Украины и Европейского суда по правам человека. Констатируется факт возникновения новых проблем в теории уголовного права и в правоприменении отдельных уголовных законов при определении их действия во времени. Обоснована возможность применения обратной силы уголовного закона во времени после вступления в силу Закона Украины от 15 ноября 2011 г. Доказано, что решение вопроса о справедливости такой обратной силы уголовного закона во времени и соответствия ее принципу верховенства права должно найти в соответствующем решении Конституционного Суда Украины. Внесены предложения по совершенствованию законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: уголовный закон, сила закона, действие закона, обратное действие закона, устранение уголовной ответственности, смягчение уголовной ответственности, пределы действия закона.

Kuznetsov V., Chabanyuk V. Retroaction of the criminal law: modern problems of enforcement

Summary. In the article is devoted to problems of retroaction of the criminal law. It is established that the provisions of the Criminal Code of Ukraine are consistent with the Constitution of Ukraine, the provisions of international acts ratified by Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. The fact is ascertained the emergence of new problems in the theory of criminal law and enforcement law individual in determining force of the law. The possibility of retroaction of the criminal law after the entry into force of the Law of Ukraine on November 15, 2011. We prove that the solution of the question of the validity of such retroaction of the criminal law and its compliance with the rule of law must be found in the decision of the Constitutional Court of Ukraine. The article deals with objective and subjective evidence of a crime investigated.

Key words: criminal law, action of law, force of law, retroaction of law, elimination of criminal liability, mitigation of criminal liability, limits of law action.